

Research Paper

Investigating the influence of Islamic architectural features on human values

Hamid Nikzadeh¹ .Behdad Sinaei^{2*}

1. Associate professor, Faculty of Islamic Studies and Thought, University of Tehran, Tehran, Iran

2. MA, Faculty of Architecture and Urban Planning, Shahid Rajaei Teacher Training University, Tehran, Iran

<https://doi.org/10.22034/scart.2023.62810>

Received: May 11, 2023

Accepted: July 22, 2023

Available online: September 23, 2023

Keywords:

Islamic architecture, Islamic education, human excellence, Islamic teachings

Abstract

Today, Islamic architecture manifests and evokes a kind of attitude towards the world of existence, which illuminates the intellectual and structural power of man. Although in most of the content approaches, the type of communication and interaction of man with the universe is considered as one of the influential topics in the field of creation of architectural work, but the concept of growth and excellence from the Islamic point of view is one of the concepts mixed with human life, but the influence of Islamic architectural features on the values of his excellence It is not very clear. This article tries to define excellence, culture, Islamic architecture and the teachings of Islam and the capacities of each and how they interact with each other from the perspective of Islam (based on the teachings of Islam), the relationship between them with a practical model in the field of Islamic architecture. and present a definition of Islamic architecture based on the exaltation of human cultural values. The research method is descriptive-analytical-fundamental logical reasoning. Logical inference proves that proper Islamic architecture can have capabilities corresponding to the levels of human existence and existence, and it helps people to find a proper understanding of the levels of the universe by using the values of human cultural excellence. According to the concepts, meanings and symbols of Islamic architecture and human excellence in religious teachings and the principles and rules of Islam in architecture, it can be concluded that the architectural features that influence human excellence are classified into six groups: the source of perfection and the path to God, avoidance of futility Harim, faith in God and Prophets, adornment and avoiding boasting and proper status; Each category takes advantage of its specific Islamic architectural features: multiplicity to unity and unity to multiplicity, dome, minaret, altar, avoidance of futility, hierarchy and introversion, light and centrality, sun, color and inscription, hierarchy and rhythm. And they are influenced and influenced by repetition.

Nikzadeh, H. & Sinaei, B. (2023). Investigating the influence of Islamic architectural features on human values. *Sociology of culture and Art*, 5(3), 21-33.

Corresponding author: Behdad Sinaei**Address:** Faculty of Architecture and Urban Planning, Shahid Rajaei Teacher Training University**Tell:** 09398222110**Email:** behdad.s73@gmail.com

Extended Abstract

1- Introduction

The Islamic architecture of Iran is different from other countries, its preservation has a direct relationship with the preservation of culture and beliefs in Iran, especially because it was the product of the work of architects. Among these, the effective factors in Islamic architecture to achieve order, harmony, and beauty are included, which can be mentioned according to the principles of communication between architecture, meaning, and psychology, such as semanticism, structural features, and the relationship between meaning, beauty, and form (Hijazi and Siraj, 2013). Considering the needs of the society, culture and subcultures, the architect always strives to combine the wishes of the audience with the knowledge of architecture and shape the living environment of the Muslim person based on his beliefs and opinions, to the extent that when he enters the environment, he attacks its beliefs and opinions. ' it causes unrest, dissatisfaction and confusion; Therefore, the environment in which it is is of great importance.

Currently, the lack of attention and recognition of Islamic architectural features in quantitative and qualitative form in buildings and the lack of attention to individual, social and spiritual needs of places is clearly understandable; So that in the construction of new buildings, these characteristics and human excellence are ignored, while it should be considered as one of the most important principles in the construction of buildings. The excellence of man is to reach the desired perfection, which is institutionalized in the main nature of man, and Islamic architecture has become familiar to man due to its response to these characteristics; By means of these tendencies and his nature, man is always trying to reach the scale of the divine essence which is always peaceful and perfect (Behrpour, 2012); Therefore, in this article, an attempt has been made to examine the influence of these characteristics on human excellence by examining Islamic architecture, its characteristics, and human excellence from the perspective of Islam and the Qur'an.

2- Methods

In terms of the purpose of this article, it is a basic research type and the intended research has been carried out in four stages:

The first stage is the implementation map of the research, in which the indicators of the variables are formed. The second stage of the research question; The third stage of data collection methods is mentioned for each of the indicators. The fourth step is to analyze and interpret the data, which includes

organizing, categorizing, comparing and drawing conclusions.

3- Results

In order to answer the question of the article, through studying and collecting the effective components in answering the concepts of the meanings and symbols of Islamic architecture, the superiority of man in religious teachings and the principles and rules of Islam in architecture have been addressed.

4- Conclusion

Now, according to the indicators, concepts and principles that were mentioned, we will investigate the architectural indicators that have an effect on human excellence. By comparing the characteristics of Islamic architecture and human excellence in Islamic teachings, these characteristics can be divided into six parts. The first category is the characteristic of multiplicity to unity, dome, minaret and mihrab in Islamic architectural characteristics, which is the source of perfection and the path to God leads to the exaltation of man. The second category, the feature of avoiding futility, is emphasized both in the features of Islamic architecture and in the excellence of man. The third category, the hierarchies and introspection in the Islamic architectural features that originated from Harim in Islamic teachings. The fourth category, the characteristic of centrality and architectural movements with light in the characteristics of Islamic architecture, whose origin can be seen in the faith in God and the prophets and the intention of the founders of the buildings, and leads to the strengthening of the faith of the users. The fifth category, the characteristics of Islamic architectural decorations such as sunshades, mirror work, inscriptions and architectural play with colors in Islamic teachings can be expressed in decorations and away from boasting. The sixth category observed the indicators of hierarchy, rhythm and repetition in the Islamic architectural indicators in the appropriate position of the building in the exaltation of man.

5-Funding

The costs of this study were covered by the authors of the article.

5- Conflict of interests

According to the authors of this article, there was no conflict of interest.

بررسی تأثیر شاخصه‌های معماری اسلامی بر ارزش‌های تعالی‌بخش انسان

حمید نیک‌زاده^۱، بهداد سینائی^{۲*}

۱. دانشیار، دانشکده معارف و اندیشه اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

۲. کارشناسی ارشد، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، تهران، ایران.

<https://doi.org/10.22034/scart.2023.62810>

چکیده

امروزه معماری اسلامی جلوه‌گر و تداعی‌کننده نوعی از نگرش به جهان هستی است که روشن‌کننده قوه فکری و ساختاری انسان است. اگرچه در بیشتر نگرش‌های محتوایی نوع ارتباطات و تعامل انسان با جهان هستی را از مباحث تأثیرگذار در حوزه خلق اثر معماری می‌دانند اما مفهوم رشد و تعالی از دیدگاه اسلام یکی از مفاهیم آمیخته با زندگی انسان است اما تأثیر شاخصه‌های معماری اسلامی بر ارزش‌های تعالی‌بخش انسان چندان روشن نشده است. این مقله تلاش نموده با توجه به تعریف تعالی، فرهنگ، معماری اسلامی و آموزه‌های دین اسلام و ظرفیت‌های هر یک و نحوه تعامل آن‌ها با یکدیگر از منظر اسلام (با مبنا قراردادن آموزه‌های دین اسلام)، رابطه بین آن‌ها را با مدلی کاربردی در حوزه معماری اسلامی ارائه نموده و بر اساس آن تعریفی از معماری اسلامی مبتنی بر تعالی ارزش‌های فرهنگی انسان ارائه نماید. روش پژوهش، استدلال منطقی از نوع توصیفی-تحلیلی-بنیادی است. استنباط منطقی ثابت می‌نماید معماری شایسته اسلامی می‌تواند قابلیت‌هایی متناظر با مراتب وجود انسان و هستی داشته باشد و به انسان کمک می‌کند با استفاده از ارزش‌های تعالی فرهنگی انسان درک مناسبی از مراتب جهان هستی پیدا کند. با توجه به مفاهیم، معانی و نمادهای معماری اسلامی و تعالی انسان در آموزه‌های دینی و اصول و قواعد اسلام در معماری، می‌توان نتیجه گرفت که شاخصه‌های معماری تأثیرگذار بر تعالی انسان در شش گروه دسته‌بندی می‌شوند: منشأ کمال و سیر الی الله، پرهیز از بیهودگی، حریم، ایمان به خدا و پیامبران، تزیینات و دوری از تفاخر و موقعیت مناسب؛ که هر دسته به ترتیب از شاخصه‌های معماری اسلامی خاص آن بهره می‌گیرد: کثرت به وحدت و وحدت به کثرت، گنبد، مناره، محراب، پرهیز از بیهودگی، سلسله‌مراتب و درون‌گرایی، نور و مرکزیت، شمس و رنگ و کتیبه، سلسله‌مراتب و ریتم و تکرار تأثیر می‌پذیرند و بر آن‌ها تأثیر می‌گذارند.

تاریخ دریافت: ۲۳ اردیبهشت ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش: ۳۱ تیر ۱۴۰۲

انتشار آنلاین: ۱ مهر ۱۴۰۲

واژه‌های کلیدی:

معماری اسلامی، تربیت اسلامی، تعالی انسان، آموزه‌های اسلامی

استناد: نیک‌زاده، حمید و سینائی، بهداد. (۱۴۰۲). تأثیرات شاخصه‌های معماری اسلامی بر ارزش‌های تعالی‌بخش انسان. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۵ (۳)، ۲۱-۳۳.

* نویسنده مسئول: بهداد سینائی

نشانی: دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی

تلفن: ۰۹۳۹۸۲۲۲۱۱۰

پست الکترونیکی: behdad.s73@gmail.com

۱- مقدمه و بیان مسئله

فرهنگ در معماری هر جامعه‌ای، نمایش ایدئولوژی‌هایی است که با احجام عینی نمود پیدا می‌کند، که در این فرایند دگرگون شدن معماری شکل می‌گیرد. فرهنگ معماری مشتمل بر هر بنایی است که اندیشه ذهنی طراح خود را از طریق شکل ظاهری خود عینیت می‌بخشد (عزیزمقدم و هاشمی طغرابجردی، ۱۴۰۱). هنگامی که فرهنگ در یک جامعه شکل می‌گیرد سازوکاری ایجاد می‌شود که درصدد ایجاد تعادل بین خواسته‌های فردی و اجتماعی است. معماری همیشه بین دو قطب احساس و عقل در رفت و آمد است و این از تلفیق دانش و هنر بودن معماری نشأت می‌گیرد. در گذر زمان گاهی تفکرات حاکم بر جامعه معماری را دچار تغییراتی می‌کند که در نتیجه سبک معماری متناسب با آن تغییرات را شکل می‌دهد. معماری که فقط مبتنی بر نفس معماری باشد و عینیتی از نمود فرهنگ جامعه نباشد اصلاً وجود ندارد. بدین سبب هر بنای معماری یک شاهد فرهنگی است چه دارای مفهوم خوب باشد چه مفهوم بد آن؛ محیطی که انسان‌ها در اطراف خود شکل می‌دهند تابع فرهنگشان است، اما عموماً به این مسئله توجه کافی نمی‌شود. سیستم ارزشی یک نظام اجتماعی با فرهنگ بازتاب و نمود پیدا می‌کند. به‌طور کلی می‌توان گفت این بازتاب در دانش و هنر مصداق می‌یابد. درحالی‌که این دانش مشتمل بر عقلانیت گام برمی‌دارد و با عقل، منطق و شعور انسان سروکار دارد و هنر عموماً با احساس ناظرین خود مرتبط می‌شود (نوری‌نژاد، ۱۳۹۱).

فضای پیرامونی انسان و نحوه معماری آن با زندگی رابطه‌ای ناگسستگی دارد؛ انسان پس از تولد و در فضایی جدید قرار می‌گیرد، که همان فضای معماری است. در آن زندگی می‌کند و به آن می‌اندیشند و فضای جدید خلق می‌نماید. معماری دانشی است که توسط معمار در طراحی فضا منتقل می‌شود و به روح و روان انسان تأثیر می‌گذارد؛ انسان همواره در تعامل با محیطی است که متضمن معانی و سطوح مختلفی بوده و در برابر هر یک از آن‌ها رفتار خاصی از خود بروز می‌دهد، از سوی دیگر همین رفتار به محیط باز می‌گردد (حجازی و سراج، ۱۳۹۳)؛ طراحی بنا با شاخص‌های درست تأثیرات مثبت روحی و روانی بر انسان دارد و طراحی نامناسب موجب اثرات مخرب و حتی دل‌مردگی انسان می‌شود (عسگری و همکاران، ۱۳۹۸).

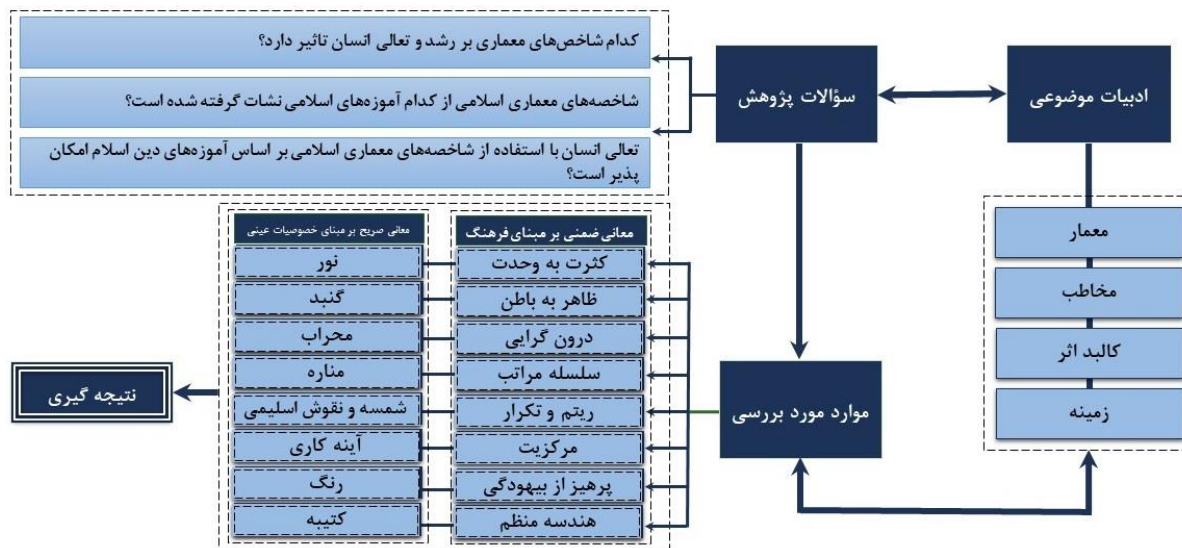
مجموع شاخصه‌های معماری، مهم‌ترین و اصلی‌ترین دریافت‌های مخاطب را از خصوصیات یک معماری نشانه می‌رود و صفات معماری را عیان می‌کند، صفاتی که حاصل تمامی تجربه‌های روی هم قرار گرفته برای فضا سازی آن در یک قوم هستند (حاجی قاسمی، ۱۳۹۱). معماری در اسلام با بنای مسجد توسط پیامبر آغاز شد، خداوند در آیه ۱۸ سوره مبارکه توبه ((إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مِنْ أَمَنِ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ)) آباد کردن مساجد خدا فقط در صلاحیت کسانی است که به خدا و روز قیامت ایمان آورده و نماز را بر پا داشته و زکات پرداخته و جز از خدا نترسیده‌اند (آیه ۱۸ توبه، ترجمه انصاریان)؛ مساجد به‌عنوان اجتماعی‌ترین محل حضور مسلمانان، مکان اتصال دین و هنر اسلامی نیز می‌باشد و عمده عملکردهای متنوع معماری را به‌طور یکجا در خود دارد، علاوه بر محل عبادت، مکانی برای ارائه تمام رویدادهایی است که به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم با امر دین پیوند دارند.

معماری اسلامی ایران متمایز از سایر کشورهاست، حفظ آن ارتباطی مستقیم با حفظ فرهنگ و اعتقادات در ایران دارد، به‌ویژه که محصول کار معماران بوده است. از این میان عوامل مؤثر در معماری اسلامی جهت دستیابی به نظم، هماهنگی و زیبایی دخیل است که می‌توان با توجه به اصول ارتباطی بین معماری، معنا و روانشناسی به مواردی مانند معناگرایی، خصوصیات سازه‌ای و ارتباط میان معنا، زیبایی و فرم اشاره نمود (حجازی و سراج، ۱۳۹۳).

تعالی از نظر لغوی (تعال) فعل امر از باب تفاعل است، به معنای (بیا بالا) در اصل (تعال) زمانی به کار می‌رود که کسی در مکانی بالاتر باشد و فرد دیگری را که در پایین است، ندا کند. لفظ (تعالوا) هفت بار در قرآن آمده است. (علی) صیغه مبالغه و به معنای بسیار برتر و بسیار رفیع القدر است، (اعلی) یعنی بالاتر و برتر که هم برای علو مکانی و هم در علو مقامی (مکانتی) به کار می‌رود. (متعال) نیز به معنی رفیع‌المقام و عالی است (قریشی بنایی، ۱۴۱۲ ق). درواقع (تعالی) به معنای حرکت در یک سطح وجودی نیست بلکه به معنای حرکت صعودی و فراروی در مراتب باطنی وجود است. به‌بیان‌دیگر تعالی معنوی به معنای تحول و افزایش درجه وجودی است. با تعالی معنوی، انسان کمال می‌یابد و سطح و مرتبه وجودی‌اش بالا می‌رود و وارد سطوح بالاتری از ادراک انسان، قرآن و جهان می‌شود (قریشی بنایی، ۱۴۱۲ ق). معمار با توجه به نیاز جامعه و فرهنگ و خرده فرهنگ‌ها همواره بر آن است تا خواسته مخاطب را با دانش معماری ترکیب و به محیط زندگی فرد مسلمان بر اساس باورها و عقایدش شکل دهد تا جایی که وقتی به محیط، به باورها و عقاید آن هجوم می‌آورد، باعث ناآرامی و نارضایتی و آشفتگی آن می‌شود؛ از این‌رو محیطی که در آن است از اهمیت بالایی برخوردار است.

در حال حاضر عدم توجه و شناخت شاخصه‌های معماری اسلامی به‌صورت کمی و کیفی در بناها و عدم توجه به نیازهای فردی، اجتماعی و معنوی به مکان‌ها به‌وضوح قابل‌درک است؛ به‌طوری‌که در ساختن بناهای جدید، این شاخصه‌ها و تعالی انسان نادیده گرفته می‌شود، در صورتی‌که باید به‌عنوان یکی از مهم‌ترین اصول در ساخت بناها در نظر گرفته شود.

رسیدن به کمال مطلوب نتیجه تعالی انسان است که این مسئله در ذات انسان نهادینه شده است. معماری اسلامی از آنجایی که در تطابق با ارزش‌های فطرت انسانی و تعالی آن است با انسان مانوس شده است؛ به همین سبب انسان همواره در تلاش است در جهت رسیدن به آرامش و کمال خود را منطبق بر مقیاسی از وسعت ذات الهی کند (به پور، ۱۳۹۲)؛ مطالعات صورت گرفته در زمینه معماری اسلامی و ارزش‌های تعالی بخش انسان در دیدگاه اسلام و قرآن و همچنین ارتباط این دو مقوله عموماً به صورت منفک می‌باشد و در پژوهش‌های صورت گرفته ارتباط این دو و تأثیراتی که بر یکدیگر می‌گذارند بررسی نشده است از طرفی اطلاعات کیفی مناسبی در این زمینه موجود نمی‌باشد؛ بنابراین در این مقاله تلاش گردیده تا با بررسی معماری اسلامی، شاخصه‌های آن و بررسی ارزش‌های تعالی بخش انسان از دیدگاه اسلام و قرآن، تأثیر این شاخصه‌ها بر تعالی انسان مورد بررسی قرار گیرد (نمودار ۱).

نمودار ۱: فرایند پژوهش بر اساس مطالعات گذشته، مأخذ: نگارندگان

۲- پیشینه پژوهش و ملاحظات نظری

از جمله پژوهش‌هایی که در معماری اسلامی و به طور خاص در حیطه شاخصه‌های آن صورت گرفته است؛ می‌توان به جدول شماره یک اشاره کرد که در آن از شاخصه‌های معماری اسلامی در کاربردهای مختلف و ارتباط با دین اسلام صحبت به میان آمده است.

جدول شماره ۱: پیشینه تحقیق در زمینه معماری اسلامی، مأخذ: نگارندگان

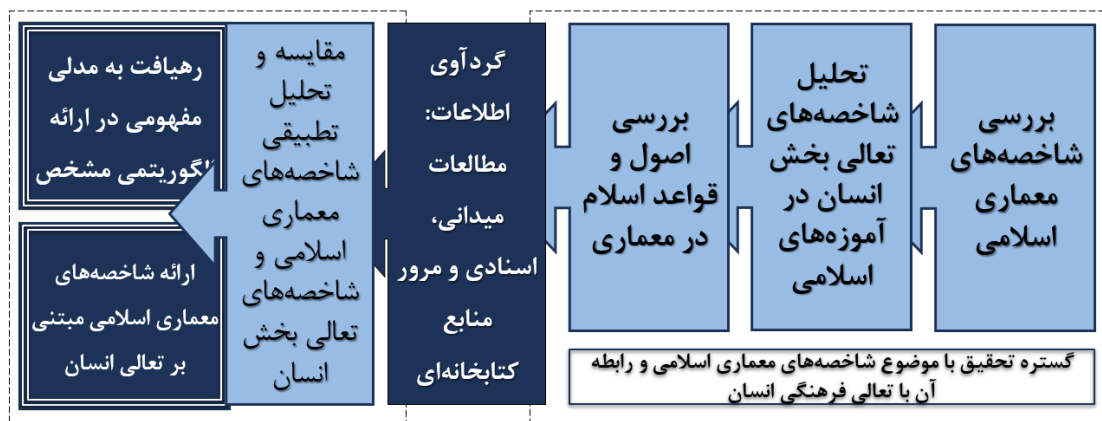
ردیف	عنوان	روش پژوهش	نتیجه پژوهش	نویسنده	شاخصه
۱	تحلیل ارجحیت الگوهای درون‌گرا در معماری ابنیه مسکونی با استناد به ادبیات قرآنی	تحلیل محتوا کیفی	الگوهای درون‌گرا در ابنیه مسکونی	(رئسی، ۱۳۹۸)	درون‌گرایی - آرامش
۲	ارائه الگوی برنامه‌ریزی کالبدی شهر ایرانی اسلامی برای پاسخ به نیازهای انسان از منظر اسلام	کتابخانه‌ای و پرسش‌نامه	برنامه‌ریزی دقیق در جهت رشد فرهنگ محور و معنا محور	(قاسمی و همکاران، ۱۳۹۸)	فرهنگ و معنا
۳	مدل‌سازی معنایی در ساختار شهر و بررسی دیدگاه‌های اسلامی درباره آن	پدیدارشناسی و استدلال منطقی	در عین پایداری به مؤلفه‌های کالبدی و عملکردی، مبتنی بر نظریه جامع سلسله مراتبی شکل گرفته‌اند.	(طیلب زاده و حمزه نژاد، ۱۳۹۷)	هندسه - سلسله مراتب
۴	تحلیل مکان‌یابی ریز فضاهای مسکن معاصر ایرانی مبتنی بر سبک زندگی اسلامی	اسنادی-تحلیل محتوای کیفی-استدلال منطقی	تعارض‌های در مکان‌یابی ریز فضاهای مسکن	(رئسی، ۱۳۹۶)	مکان‌یابی - سلسله مراتب
۵	معناشناسی حیات و سرزندگی در آموزه‌های اسلامی	استدلال منطقی و تفسیری تحلیلی	محل‌های که با اتکای به اصول و قواعد اندیشه توحیدی و اسلامی شکل می‌گیرد، در پس صورت، حاوی معنایی است.	(مظفر و همکاران، ۱۳۹۶)	اصول و قواعد اندیشه اسلامی
۶	تأثیر فرهنگ و اخلاق اسلامی بر مسکن و کالبد فضایی خانه‌ها	روش استدلالی و مطالعه استنادی	خانه‌ها از اصول عملی و ارزش‌های فرهنگ و اخلاق اسلامی دارد.	(یاران و بهرو، ۱۳۹۶)	سلسله مراتب - نور-تزیینات
۷	تحلیلی بر استفاده از منابع دینی در تحقیقات حوزه شهرسازی اسلامی	توصیفی-تحلیلی	قرآن به‌عنوان اصلی‌ترین منبع برای استنباط دیدگاه‌های شهرسازی	(افرادی و امین زاده، ۱۳۹۶)	قرآن

ردیف	عنوان	روش پژوهش	نتیجه پژوهش	نویسنده	شاخصه
۸	تحلیل و بررسی تأثیرات متقابل معماری و جهان‌بینی اسلامی و آسیب‌های تربیتی معماری مخرب	روش استدلالی و مطالعه استنادی	تأثیرات متقابل معماری بر تربیت انسان بر اساس جهان‌بینی انسان مسلمان	(عسگری و فرازمهر، ۱۳۹۸)	حس تعلق آرامش
۹	معناشناسی در آثار معماری از منظر اسلامی	تحلیل محتوای کیفی و استدلال منطقی	۱: معنای اثر در مقام تکوین ۲: دامنه معنایی آثار معماری، دامنه‌ای نیمه بسته، ضابطه‌مند و محدود است.	(محمد منان رئیسی، عبدالحمید نقره‌کار- ۱۳۹۹)	معمار، کالبد اثر، زمینه، مخاطب
۱۰	بررسی تأثیر مؤلفه‌های ادراک حسی متأثر از آیات الهی بر افزایش میزان رضایتمندی از مساجد محله‌ای	روش پیمایشی	رعایت الگوهای حسی در طراحی عناصر تشکیل‌دهنده مساجد باعث افزایش مطلوبیت فضایی شده است.	(پهلوان پور و همکاران، ۱۳۹۸)	فرهنگی- اجتماعی انگیزه
۱۱	ارزیابی مفاهیم اسلامی طراحی مسکن باهدف بازآفرینی در مسکن	روش کیفی	استخراج الگوهای کیفی مسکن از مفاهیم اسلامی در قالب مدل کیفی مسکن مطلوب اسلامی.	(حسین پور و همکاران، ۱۳۹۷)	پرهیز از اسراف سلسله مراتب
۱۲	تبیین رنگ‌های متناسب با ریز فضاهای مسکونی بر پایه‌های آموزه‌های اسلامی	تحلیل محتوای کیفی	تبیین رنگ‌های متناسب فضاها	(رئیس‌ی و شاه‌پسند، ۱۳۹۶)	رنگ
۱۳	بازآفرینی اندیشه اسلامی در دگرگونی مسکن تهران	روش استدلالی و مطالعه استنادی	بافت‌های محل‌های بدون هویت شاخص فرهنگ اسامی دارای ناهنجاری‌های اجتماعی هستند.	(کامیار و همکاران، ۱۳۹۶)	بحران هویتی
۱۴	شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های تأثیرگذار بر محیط پاسخ‌ده در محلات از منظر جهان‌بینی اسلامی	روش کیفی	مؤلفه‌های اسلامی محلات ایرانی- اسلامی بر سه ساحت جسمانی، نفسانی و روحانی حیات انسان و با نگاه ویژه و حائز اهمیت بر وجه روحانی.	(قره‌گلو و همکاران، ۱۳۹۶)	بعد روحانی
۱۵	رابطه وجوه ادراکی انسان با عوامل هویت‌بخش در معماری	روش کیفی مائشین‌های فکری گدس	تعریف هویت معماری	(دامیار، ۱۳۹۳)	ادراک انسان
۱۶	تداعی‌های ذهنی در شناخت شاخصه‌های معماری اسلامی	روش کیفی استدلالی مصاحبه	نحوه طراحی، عنصر فضا و نور، تزئینات، عناصر کالبدی، یادمان‌ها و مقایسه و عامل معنویت از جمله عواملی هستند که به‌عنوان اولین عنصر تداعی‌کننده مورد توجه قرار گرفته‌اند.	(مریم چرخچیان، ۱۳۹۸)	فضا و نور، تزئینات، عناصر کالبدی

۳- روش پژوهش

این پژوهش با روش توصیفی- پدیدارشناسانه در رویکردی کیفی و خوانشی تأویلی مبتنی بر شواهد انجام شده است. عناصر معماری نیز بر اساس اشباع نظری انتخاب شده‌اند و تلاش شده است تا انواع مختلف شاخص‌های معماری اسلامی مبتنی بر ارزش‌های تعالی بخش انسان و سایر مؤلفه‌های مدنظر بر بستر فرهنگ جامعه را در برگیرد. این امر جهت دستیابی به نتایج مطلوب در طراحی‌های بعدی فضاهای معماری و گذر از مشکلات در چنین فضاهای حساسی است که روزانه هزاران نفر ناظر بر این فضاها می‌باشند.

یکی از ویژگی‌های ممتاز روش کیفی در پژوهش، مطالعه افراد و فضاهای معماری در محیط طبیعی‌شان و نه در محیط‌های تصنعی و آزمایشگاهی است. کِرک و میلر مطالعات کیفی را «سنت خاص علوم اجتماعی می‌دانند که اساساً مربوط به زیر نظر گرفتن افراد در قلمرو خود و تعامل با آن‌ها با عبارات و زبان خاص خود است». این شامل روش‌هایی چون مشاهده، مصاحبه و خواندن آنچه آن‌ها نوشته‌اند، می‌باشد (پوپ و مایز، ۲۰۰۶: ۴). به همین منظور این تحقیق اساساً با رویکرد روش کیفی و تا مرحله اشباع نظری دنبال شده است. به عبارت دیگر در این پژوهش جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات در دو مرحله انجام شده است که در مرحله اول از روش کیفی، مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی چارچوب نظری مقاله تدوین گردیده و سپس با روش تطبیقی، از جهت هماهنگی عناصر معماری اسلامی با آموزه‌های اسلامی و شاخص‌های ارزش‌های تعالی بخش انسان، چارچوب نظری پژوهش مورد تحلیل قیاسی قرار گرفت است (نمودار ۲).

نمودار ۲: بررسی روش و روند پژوهش مبتنی بر مطالعات انجام شده، مأخذ: نگارندگان

به عبارتی دیگر پژوهش مورد نظر در چارچوب نظری در چهار مرحله انجام شده است:

مرحله اول - نقشه اجرایی تحقیق می‌باشد که در آن شاخص‌های متغیرها شکل گرفته است؛

مرحله دوم - سؤال تحقیق؛

مرحله سوم - روش‌های جمع‌آوری داده‌ها برای هر یک از شاخص‌ها ذکر شده است؛

مرحله چهارم - به تحلیل و تفسیر داده‌ها که شامل ساماندهی، دسته‌بندی، مقایسه و نتیجه‌گیری می‌باشد (نمودار ۳).

۳-۱- هدف اصلی

- ارزش‌های تعالی‌بخش انسان با استفاده از شاخصه‌های معماری اسلامی بر اساس آموزه‌های دین اسلام

۳-۲- اهداف فرعی

۱. نقش عناصر معماری بر تربیت انسان متعالی
۲. معماری متأثر از آموزه‌های دین اسلام

نمودار ۳: اجزای روش تحقیق، مأخذ: نگارندگان با اقتباس از (دلاور، ۱۳۸۸)

۴- تحلیل یافته‌ها

۴-۱- شاخصه‌های معماری اسلامی

شاخص، راهنمایی است که در کمترین زمان ماهیت و هویت وجودی موضوع مورد سنجش را نشان می‌دهد، شاخص‌ها نکات برجسته و بارزی هستند که فرد با کمک آن‌ها می‌تواند اطلاعات عظیم و بی‌شماری را در مورد پدیده مورد نظر طبقه‌بندی کند و با استفاده از آن با سرعت و دقت بیشتر به بررسی تحولات آن پدیده بپردازد (توکلی، ۱۳۹۰). شاخص‌ها، مفاهیم ذهنی و کیفی را به مفاهیم عینی و کمی تبدیل می‌کنند و به تصمیم‌گیری برای اتخاذ تدابیر کارآمد و اثرگذار یاری می‌رسانند (علوی وفا، ۱۳۹۰).

دکتر نقره‌کار واژه معماری دوران اسلامی را جایگزین معماری اسلامی قرارداد و مهم‌ترین ویژگی معماری دوران اسلام را بسترسازی سیر انسان از کثرت به وحدت عنوان کرد و یادآور شد که این معماری از بعد هنری ساختاری جهانی و فراتر از زمان و مکان دارد. ما

معماری اسلامی نداریم بلکه معماری دوران اسلام درست است چراکه اسلام مبتنی بر مجموعه‌ای از اصول فکری و اعتقادی است که این اصول حقیقی، کلی، ابدی و غیر نسبی هستند درحالی‌که مسلمانان انسان‌هایی نسبی بوده و در نتیجه آثار معماری آن‌ها هم نسبی و وابسته به شرایط زمان و مکان خواهد بود؛ بنابراین بهتر است بگوییم معماری دوران اسلام، بسترسازی سیر انسان از کثرت به وحدت مهم‌ترین ویژگی بارز معماری دوران اسلامی است. اصل عنصر فضا در معماری دوران اسلام محل حضور انسان است و سایر عناصر نظیر بدنه‌ها و اجزاء ساختمان بر مبنای آن هویت می‌یابند (رئسی و نقره‌کار، ۱۳۹۴)، در تطبیق این مؤلفه بر اصول اساسی اسلام که توحید می‌باشد درمی‌یابیم که در معماری دوران اسلامی بر این مقوله توجه ویژه‌ای شده است.

زبان‌شناسان معناشناسی را مطالعه معنا توصیف کرده‌اند. در معناشناسی جنبه‌های قراردادی معنا نهفته در کلام، شامل روابط دال با مدول و تجزیه و تحلیل آن بر اساس یک روش دقیق علمی هستند. بر این اساس و به‌طور دقیق‌تر، معناشناسی «مطالعه علمی معنا» تعریف می‌شود (آخوند خراسانی، ۱۴۰۹ ق). معنا شناسی به‌عنوان روشی که تنها به دریافت معانی از متون توجه دارد و پیش‌فرض‌های ذهنی و دانش‌های دیگر را در فهم از متون دخالت نمی‌دهد. می‌تواند ابزار مستقلی برای دریافت دیدگاه متون دینی درباره مفاهیم گوناگون ارائه دهد.

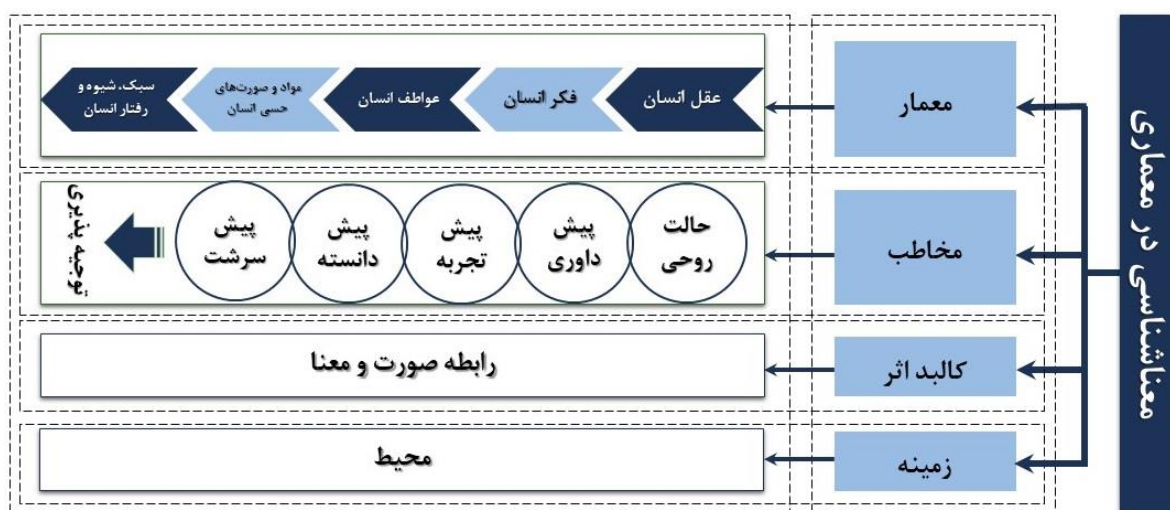
مؤلفه‌های مؤثر بر معناشناسی در معماری اسلامی را می‌توان در چهار بخش اصلی تقسیم نمود که عبارت‌اند از:

۱- **معمار**، به‌عنوان یکی از ارکان اصلی و مؤثر در خلق بنا که خود از پنج عنصر در طراحی تبعیت می‌کند که تأثیر بسیاری بر روند طراحی آن می‌گذارد عبارت‌اند از: عقل، فکر، عواطف، مواد و صورت‌های حسی و سبک و شیوه رفتار انسانی است (رئسی و نقره‌کار، ۱۳۹۴).

۲- **مخاطب**، استفاده‌کنندگان از بناها که باید معنای درست و مضبوط اثر را به‌درستی استنباط نمایند، که با توجه به موقعیت منطقه و توجیه‌پذیری در آن منطقه است، توجیه‌پذیری را می‌توان به بخش‌های مختلف تقسیم نمود که عبارت‌اند از: پیش‌سرشت، پیش‌دانشته، پیش‌تجربه، پیش‌داوری و حالت روحی فرد که به محیط بستگی دارد (رئسی و نقره‌کار، ۱۳۹۴).

۳- **کالبد اثر**، هر چه مفهوم باطنی با ظاهر یکی باشد، باعث وحدت بخشی به معماری اسلامی که امری حیاتی محسوب می‌شود. امیرالمؤمنین در خصوص رابطه معنا و کالبد در خطبه ۱۵۴ نهج‌البلاغه می‌فرماید: "آگاه باش که هر ظاهری را باطنی مانند اوست، آنچه ظاهرش پاک باطنش نیز پاک است و آنچه ظاهرش آلوده باطنش نیز آلوده است" (نهج‌البلاغه، ترجمه انصاریان).

۴- **زمینه**، در قرآن کریم تأثیر محیط و زمینه به‌عنوان ظرف و مظهر تأکید شده است؛ برای مثال در آیه ۵۸ سوره اعراف "وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبَثَ لَآ يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نَصَّرَفُ الْأَيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ، سرزمین پاکیزه، گیاهش به‌فرمان پروردگار می‌روید اما سرزمین‌های بدطینت (شوره‌زار) جز گیاه ناچیز و بی‌ارزش از آن نمی‌روید" (ترجمه مکارم شیرازی). محیط بر رفتار انسان مؤثر است و از طرفی رفتار و افکار نیز بر یکدیگر تأثیرگذارند نتیجه منطقی که محیط بر افکار انسان تأثیر می‌گذارد (رئسی و نقره‌کار، ۱۳۹۴)، (نمودار ۴).

نمودار ۴: معناشناسی در معماری مأخذ: نگارندگان با اقتباس از (رئسی و نقره‌کار، ۱۳۹۴)

اهمیت القاء روشمند مفاهیم اسلامی در ادبیات دینی

با کاوش و دقت نظر در گفتار و رفتار پیامبر و اهل بیت در می‌یابیم که استفاده روشمند از فرصت‌ها، رفتار و فضا برای انتقال و تعمیق معارف مورد تأکید می‌باشد؛ به‌عنوان مثال امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «كُونُوا دُعَاةً لِلنَّاسِ بِغَيْرِ السِّنِّكُمْ» (کافی جلد ۲: ۷۸) با غیر زبان خویش مردم را به سمت خداوند و معارف الهی دعوت کنید؛ در این کلام اشاره به اثرگذاری بر سایرین از طریق اعمال و نمادها است که ظهور خارجی دارند و قابل رؤیت می‌باشند و یکی از مصادیق بارز آن معماری است که در طول زندگی انسان به‌طور مستقیم بر جسم و روح انسان مؤثر و به‌تبع آن بر رفتار انسان اثر می‌گذارد.

با توجه به مطالعات نظری صورت گرفته در زمینه معماری اسلامی برخی معانی و نمادها از این سبک معماری به دو بخش تقسیم‌بندی شده است. بخش معانی ضمنی برمبنای احساسات، فرهنگ و ارزش و بخش معانی صریح برمبنای خصوصیات عینی که برگرفته از اصول مشترک در بناهای اسلامی بوده است. در این تحقیق ابتدا به مؤلفه‌های بخش ضمنی پرداخته شده است.

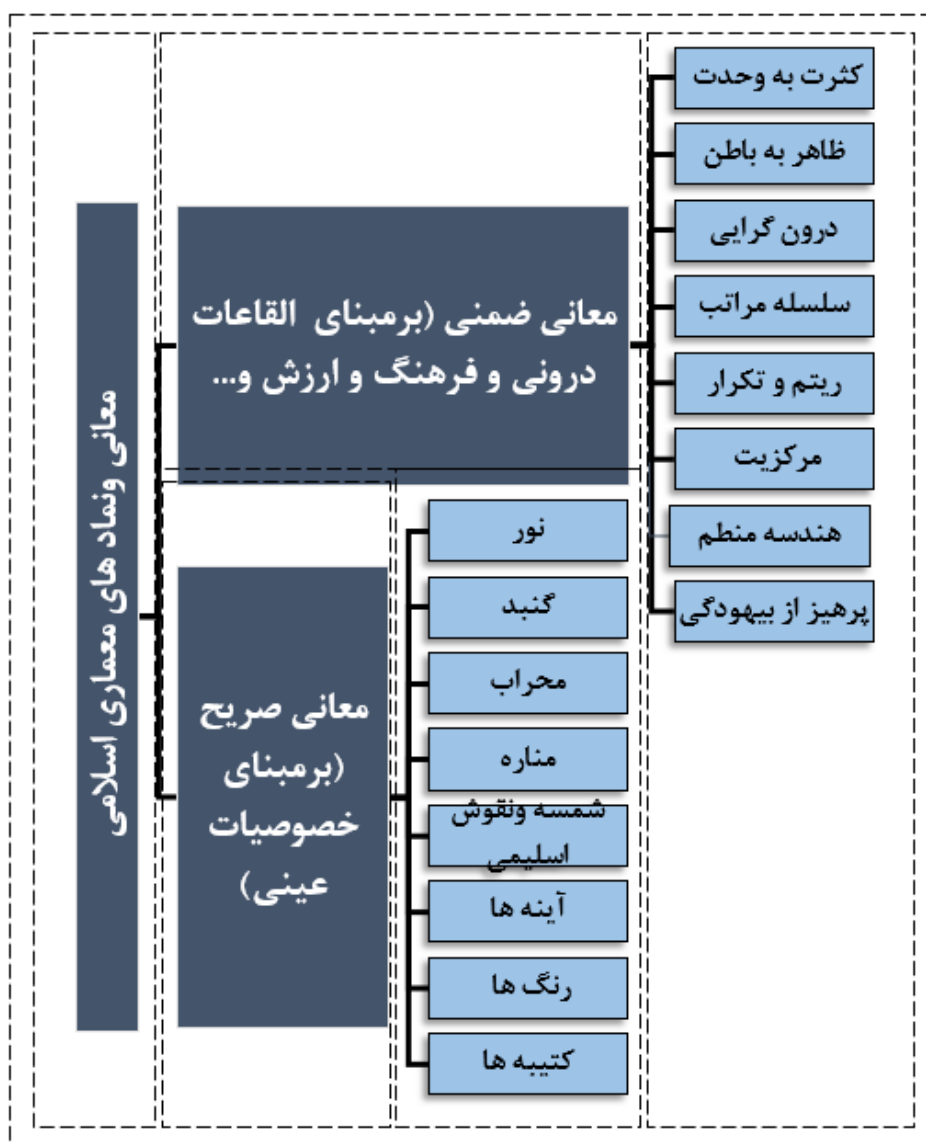
- **کثرت به وحدت:** یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌ها، مؤلفه سیر از کثرت به وحدت است که توسط محققین مختلفی چون بورکه‌پارت، اردلان، نصر، ملاصدرا و دیگران مورد اشاره قرار گرفته است (ایمان طلب و گرامی، ۱۳۹۱). در معماری اسلامی حرکت به سمت توحید است؛ ملاصدرا در برخی آثار، ضمن قائل شدن به تقابل ذاتی بین آن دو آن را نوع پنجمی از تقابل دانسته که در آن اختلافی بین واحد و کثیر، نه در طرد ذاتی یکدیگر، بلکه تنها در حد اختلافی در کمال و نقص است (دیباچی و جانعلی زاده، ۱۳۹۷).
- **ظاهر به باطن:** در قرآن، سخنان انبیاء و حکمت اسلامی، تأکید بر حرکت از ظاهر به باطن یا به عبارتی از صورت به معنا وجود دارد و اسلام، ظاهری دیدن و وقوف در صورت دنیا بدون سیر در معنا و باطن را نکوهش کرده و آن را نشان بی‌خردی انسان می‌شمرد. هنرمندان مسلمان با انس و الفت و همدلی با حکما، سنت اسلامی را از طریق آثار هنری نمود داده‌اند و انسان‌ها را از ظاهری نمادین به حقیقتی فراتر متذکر شده‌اند، هنرمند مسلمان با ادراک این معنا و ارزش به طراحی صورت پرداخته و اثر هنری خویش را پدید می‌آورد. معماری دوران اسلامی نیز با همین مبانی و مفاهیم به تجلی و ظهور معانی پرداخته است (فرشچیان و حمیدی بگه جان، ۱۳۹۷).
- **درون‌گرایی:** معماری اسلامی، معماری درون است و بر درون تأکید دارد، به همین دلیل زیبایی‌ها و توجه‌های آن به درون بنا است (حاجی قاسمی، ۱۳۹۱)؛ دین اسلام به مقوله متافیزیک، روح و اعتقاد به غیب اهمیت و منزلت ویژه داده است، این امر بر سایر موضوعات و اجزای دیگر نیز جاری شده است.
- **سلسله‌مراتب:** معماری اسلامی در همه بخش‌ها و بناها دارای سلسله‌مراتب است، این سلسله‌مراتب از ورودی شروع تا انتهای مسیر حرکت سامان‌یافته و مشخص است؛ در سلسله‌مراتب فضاها تمهیدات و صحنه‌سازی‌ها در تمام مراحل معماری اسلامی به چشم می‌خورد (حاجی قاسمی، ۱۳۹۱).
- **ریتم و تکرار:** ریتم و تکرار به‌عنوان یکی از اسماء الهی که توسط هنرمندان و طراحان به‌صورت کالبدی به‌کاربرده شده است دارای مفاهیم و جایگاه استفاده متفاوتی است. وجود ریتم در تمام جوانب هستی و به‌عنوان یکی از دلایل حیات بشر، موجودات، طبیعت و تداوم هستی دارای جوانب مختلف و حائز اهمیت است و همواره به‌عنوان عنصری اساسی مورد توجه هنرمندان و معماران قرار گرفته و به صورت‌های مختلف در آثار آنان به‌کاربرده شده است (معینی و ذوالفقار زاده، ۱۳۹۶)؛ با توجه به واژگان قرآنی، اهمیت ریتم و تکرار را بیش از پیش واقف می‌شویم تا جایی که حتی اشاره صریح قرآن "بِه فَذَكْرٍ إِنَّ نَفَعَتِ الذِّكْرَى" پس (مردم را) اندرز ده، اگر اندرز سودمند افتد" (سوره اعلی آیه ۹ ترجمه انصاریان)، بر اهمیت یادآوری و تکرار که موجب سودرسانی است، تأکید کرده است؛
- **مرکزیت:** انعکاس یگانگی الهی یا توحید است که در مرکزیت معماری اسلامی تجلی می‌یابد (حاجی قاسمی، ۱۳۹۱).
- **پرهیز از بیهودگی:** به نقل از دکتر پیرنیا پرهیز از بیهودگی به معنای انجام ندادن کار بیهوده است که این امر به دو دلیل زیر انجام می‌گیرد:
 ۱. کار بیهوده به سرمایه و وقت لطمه می‌زند؛
 ۲. از دیدگاه معماری به چشم لطمه می‌زند؛

- **هندسه منظم:** معماری اسلامی دارای نظم و آراستگی در تمام بخش‌ها از جزء تا کل و نظم در انتخاب اشکال و فضاها و... در کامل‌ترین صورت هندسی ممکن هستند (حاجی قاسمی، ۱۳۹۱)؛ و این نظم اشاره به نظم موجود در جهان هستی دارد که بارها در قرآن به آن اشاره شده و دلیل محکمی بر علم، تدبیر و قدرت الهی می‌باشد.

۲-۱-۴- مؤلفه‌های معانی صریح

- در این بخش به مؤلفه‌هایی که به‌صورت عینی و با چشم قابل‌رؤیت هستند پرداخته که عبارت‌اند از:
- **نور:** در معماری عامل پروردن و زنده کردن فضاها است، از طرفی در معماری اسلامی تمهیدات گوناگون را با نور انجام می‌دهند مثلاً: اورسی، روزن‌های، هم‌نشینی با آب و آینه و... " اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ " (سوره نور، آیه ۳۵) نور، واضح‌ترین دلیل برای دیدن اشیاء می‌باشد و در واقع انعکاس نور است که وجود را قابل رؤیت می‌کند، خداوند هم نور است و هم خالق، هر مورد که به‌واسطه نور قابل رؤیت می‌باشد، پس مدیریت نور در معماری اسلامی نقش ویژه‌ای دارد.
 - **گنبد:** به‌عنوان نمادی از کره سماوی که روی سطح چهارضلعی قرار می‌گیرد، از دو زاویه، دید درونی و بیرونی دارای مفهوم یکسانی است که این مفهوم وحدت نامیده می‌شود؛ سمبل آسمان است و به دلیل انحنایش، نشانه روح و عالم مجردات تلقی می‌شود در معماری در تمامی فرهنگ‌ها، دایره تمثیلی از جهان روحانی و نماد تمامیت و کمال بوده است. عامل مهم دیگر در زیبایی شناسی گنبد، استفاده از رنگ‌ها و نقش‌ها در جلوه‌های زیبا شناسانه آن است. رنگ‌های سرد و گرم (آبی و سفید) سبب تحریک یک قوه تخیل عقلانی و به نفس بیداری می‌بخشند (علیزاده بیرجندی، ۱۳۹۰). گنبد نظمی منسجم و یکسان دارد، بخش بیرونی آن (خود) و بخش داخلی (آهیانه) از انسجام واحدی برخوردار هستند که اشاره به جهان هستی و موجودات دارند که علاوه بر تنوع عملکرد همگی در یک مسیر و جهت (قرب الی الله) حرکت می‌کنند. نقطه مرکزی آهیانه که باعث ارتعاش صدا و تولید امواج آهنگین می‌شود، نمونه‌ای از حرکت انسان‌ها به سمت کمال مطلق است (موسوی، ۱۳۹۲).
 - **محراب:** فضای نمادین میان آسمان و زمین است که رهبری و هدایت مردم را به‌سوی حقیقت (قبله) و صدایش در فضای محراب پیچیده و به گوش سایرین می‌رسد (موسوی، ۱۳۹۲، ص ۶۸)؛ سمت خانه خدا را نشان می‌دهد و انسان را متوجه خدا می‌سازد. قبله گاه مساجد نقطه ایست که با فرو رفتگی طاقچه وارث به محراب تبدیل شده است. محراب از قوسی و تاقی در رأس خود بهره می‌گیرد با مشابهت به گنبد که خود تمثیلی از کلیت مسجد است. به این معنا که کل مسجد و همه‌ی ویژگی‌های آن در محراب خلاصه می‌شود (رخشانی و همکاران، ۱۳۹۶: ۹). محراب با ساخت و پرداختی استادانه شکل می‌گیرد و کانون معماری در کل ساختمان مسجد است. محل تجلی ارزنده‌ترین هنرهای تجسمی از جمله گچ‌بری، کتیبه کاری، مقرنس، اسلیمی و انواع کاشی کاری در طول زمان بوده است و باینکه به‌منزله جزئی از بنای مسجد است، در عین حال به‌عنوان یک واحد مستقل هنری مورد توجه هنرشناسان قرار گرفته است (خسروجردی و همکاران، ۱۳۹۳: ۵).
 - **مناره:** نمادی نمایشی از حضور اسلام و جلوه جلالی خداوند (حاجی قاسمی، ۱۳۹۱)؛ به معنای جای نور در بلندی و مکان برافروختن چراغ است. مناره معنای روشنایی را تداعی می‌کند که در آن نه فقط معنای فیزیکی بلکه معنای معنوی نور متجلی می‌شود. مناره، القاکننده مفاهیمی چون حرکت از فرش به‌سوی عرش یا به عبارتی حرکت به‌سوی خداوند است. از دید داخلی نیز مناره با پله‌های مارپیچ و فضایی محدود، نماد اشتیاق و سختی‌های صعود و نیل به بازگشت است. شکل ظاهری مناره ارتباط عمیقی با اعداد و معانی ضمنی آن‌ها دارد قائم و تنها، همچون ذات الهی است (فرشید نیک، ۱۳۸۸: ۱۰).
 - **شمسه و نقوش اسلیمی:** خورشید نیز در نزد عرفا و متصوفه اسلامی نماد انوار حاصل از تجلیات الهی و حقیقت نور خدا و ذات احدیت است (سجادی، ۱۳۷۰، ص ۷۷۱)، در بعضی از آثار هنر اسلامی از شمسه به‌عنوان نماد پیامبر هم استفاده شده است (خزایی، ۱۳۸۰، ص ۳۱-۳۷).
 - **آینه‌ها:** بازتاب و شکست نور نمادی از جلوه‌های حقیقت الهی است (حاجی قاسمی، ۱۳۹۱)؛ و اینکه هر موجودی جلوه‌ای از قدرت ذات اقدس الهی می‌باشد.
 - **رنگ‌ها:** ظرافتی که در فضاها معماری اسلامی موج می‌زند، اغلب به کمک نقوش و رنگ پدیدار می‌شود و از مشهورترین شاخصه‌های معماری اسلامی است (حاجی قاسمی، ۱۳۹۱)؛ و ترکیب این رنگ‌ها هر یک احساس خاص که نتیجه آن آرامش روح است را از قضا به انسان القاء می‌کند.

- **کتیبه‌ها:** آیات و اسماء الهی به هنرمندانه‌ترین شکل در اجرای بنا به تصویر کشیده می‌شود؛ و خط آن هریک دلیلی دارد آنجا که کشیده می‌شود دلیل بر اهمیت و گستردگی است و آنجا که کوچک می‌آید دلیل بر کم اهمیت آن موضوع می‌باشد (حاجی قاسمی، ۱۳۹۱)، (نمودار ۵).

نمودار ۵: معانی و نمادهای معماری اسلامی، مأخذ: نگارندگان

۲-۴- تعالی انسان در آموزه‌های اسلامی

درواقع (تعالی) به معنای حرکت در یک سطح وجودی نیست بلکه به معنای حرکت صعودی و فراروی در مراتب باطنی وجود است. به بیان دیگر تعالی معنوی به معنای تحول و افزایش درجه وجودی است (قریشی بنایی، ۱۴۱۲ ق). هدف از تعالی انسان از دیدگاه قرآن این است که نیل به سوی خدا کرده و به مقام قرب الهی نائل آید، انسان از دیدگاه قرآن دارای رشد و کمال محدود و معینی نیست و موجودی است که حدودمرزی ندارد، بلکه تا هرجایی که بخواهد و تا هراندازه که کمر همت بربیند می‌تواند رشد و تکامل پیدا کند (آموزگار، ۱۳۷۲)، روح عمل (نیت) است و عمل در صورتی قرب آفرین است که به نیت خدایی یعنی با نیت پاک انجام شود (ابو ترابی، ۱۳۸۹)، مهم‌ترین مبانی فکری انسان معنوی در اندیشه علامه طباطبایی عبارت‌اند از: ۱- وحدت وجود ۲- مبدئیت محض حق تعالی ۳- شرافت نفس ناطقه ۴- فطرت الهی ۵- فقر محض کائنات. در نظام معرفتی، عقیدتی و ارزشی انسان معنوی، خدا و متافیزیک، جایگاه ویژه و برجسته‌ای دارد. در این الگو، وجود مبدأ و خالق که محور همه چیز است، به‌خوبی جلوه می‌نماید و به‌عنوان وجود حقیقی و بی‌نیاز مطلق که عین کمال، خیر و حقانیت محض است، در بالاترین

نیک‌زاده، حمید و سینائی، بهداد. (۱۴۰۲). تأثیرات شاخصه‌های معماری اسلامی بر ارزش‌های تعالی‌بخش انسان. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۵ (۳)، ۲۱-۳۳.

درجه تعالی و در رأس هرم تکامل قرار دارد؛ از طرفی، انسان معنوی به سبب دامنه درک و عمق شناختش که ورای یافته‌های حسی است، خود را در دنیای مادی و ظاهری محصور نمی‌داند و دارای نوعی حیاط اصیل و در عین مقبولیت و جاودانگی است. لذا به سعادت واقعی و دائمی دست می‌یابد (کریم زاده و اکبریان، ۱۳۸۹).

در قرآن و روایات معصومین با توجه به گرایش ذاتی انسان برای نیل به سعادت و کمال برای کاهش خطا در تشخیص مصادیق عینی و نشانه‌های کمال توجه شده است و در واقع قرآن و روایات می‌کوشند تا انسان را در مسیر درست کمال و سعادت قرار دهند، در تبیین قرآنی و اسلامی، انسان موجودی خیر طلب و کمال‌جو است. در جدول ۲ آیاتی از قرآن کریم که مربوط به ارزش‌های تعالی‌بخش انسانی و در جهت تعیین شاخصه‌های آن می‌باشد، آورده شده است.

جدول ۲- آیات قرآنی در زمینه تعالی، مأخذ: نگارندگان

تعالی معماری	مقوله تعالی	ترجمه (انصاریان)	آیه قرآن
بعد معنایی معماری	انسان کامل = ایمان توحیدی + عمل صالح	بگو: جز این نیست که من هم بشری مانند شمایم که به من وحی می‌شود که معبود شما فقط خدای یکتاست؛ پس کسی که دیدار [پاداش و مقام قرب] پروردگارش را امید دارد، پس باید کاری شایسته انجام دهد و هیچ‌کس را در پرستش پروردگارش شریک نکند.	فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا (کهف، آیه ۱۱۰)
هستی‌شناسی و تعالی‌گرایی در معماری	هدایت توحیدی	این از نشانه‌های [قدرت] خداست. خدا هر که را هدایت کند، راه‌یافته است و هر که را گمراه نماید، هرگز برای او یاور و دوست هدایت‌کننده‌ای نخواهی یافت.	... مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْسِدًا (کهف، آیه ۱۷)

قرآن کریم کتاب مدیریت عالم هستی و هدایت انسان از طرف خالق هستی بوده و غنی‌ترین منبع برای ترسیم الگوی تعالی‌انسانی است (هاشم زاده، ۱۳۹۸).

کمال انسان، یعنی رشد و است کمال نفسانی، هم جنبه نظری دارد و هم احوال و رفتار او را در برمی‌گیرد؛ بنابراین صعود به قله رفیع عبودیت یا رشد و است کمال نفسانی با رعایت جمیع مراتب نظری و معرفتی و عملی حاصل می‌گردد، غایت کمال آدمی در دیدگاه قرآن است.

۵- بحث و نتیجه‌گیری

اسلام به‌عنوان "مجموعه‌ای از باورهای قلبی که برآمده از امور فطری و استدلال‌های عقلی و نقلی است و تکالیف دینی که از سوی خداوند متعال بر پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و به‌منظور تأمین سعادت دنیوی و اخروی بشر نازل شده است." این تکلیف تمامی امور را که به نحوی در سعادت دنیا و آخرت انسان نقش دارد، در برمی‌گیرد (مصباح یزدی، ۱۳۹۱) و با توجه به آیه ۸۹ سوره نحل و آیه ۷۱ سوره اسرا تأکید شده است که تمامی بخش‌های زندگی بشر و ادوار مختلف آن برنامه مشخص دارد که پیروی از آن سعادت دنیا و آخرت را در پی دارد، از طرفی تمامی فعالیت‌های انسان از دیرباز در جهت پاسخگویی به نیازها بوده است، معماری اسلامی نیز که در پی فراهم کردن محیط و فضای مناسب برای زیست است، نقش مهمی در تأمین نیازهای مادی و معنوی بشر ایفا می‌کند (محقق، ۱۳۶۲).

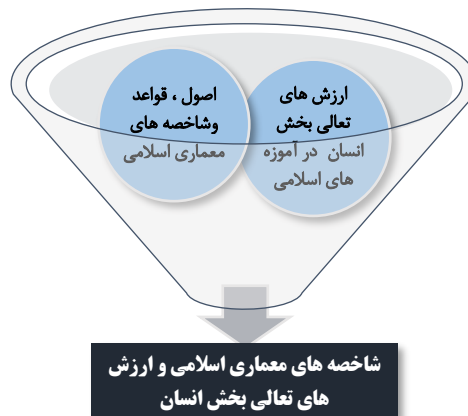
لذا در بررسی آیات قرآن شاهدیم مبحث معماری در برخی آیات مورد توجه قرار گرفته و فرمان‌هایی در این زمینه صادر شده است، که این اصول و قواعد باعث تعالی انسان در محل‌های زیستی می‌شود. از جمله اصول و قواعد مطرح شده عبارت‌اند از: (نمودار ۶)

اصول و قواعد معماری	مؤلفه قرآنی	سوره‌ها و آيات در این زمینه
موقعیت مناسب	آرامش، امنیت	یونس ۹۳، عنکبوت ۵، المؤمنون ۵۰، نحل ۸۰
دوری از تفاخر	پرهیز از فخرفروشی	لقمان ۱۸، التکاور ۲۰، حدید ۲۰
پرهیز از بیهودگی	عدم زیاده روی و اسراف	اسرا ۲۷، یونس ۸۳، الانعام ۲۱، شعرا ۱۵۱، ۱۵۲، غافر ۴۳
حریم	امنیت بصری و حفظ حریم ساکنین	نور ۲۹، ۲۷
تزئینات	تزئین و زیباسازی	اعراف ۳۲، ۳۱، نحل ۱۴
استحکام	محکم کاری و بی عیب بودن	اعراف ۷۴
نیت	نیت و تفکر بنیان گذاران	بقره ۱۲۷، توبه ۱۰۸

اصول و قواعد اسلام در معماری

نمودار ۶: اصول و قواعد اسلام در معماری، مأخذ: نگارندگان

در راستای پاسخگویی به پرسش مقاله، از طریق مطالعه و جمع‌آوری مؤلفه‌های مؤثر در پاسخ‌گویی به مفاهیم معانی و نمادهای معماری اسلامی، تعالی انسان در آموزه‌های دینی و اصول و قواعد اسلام در معماری پرداخته شده است.

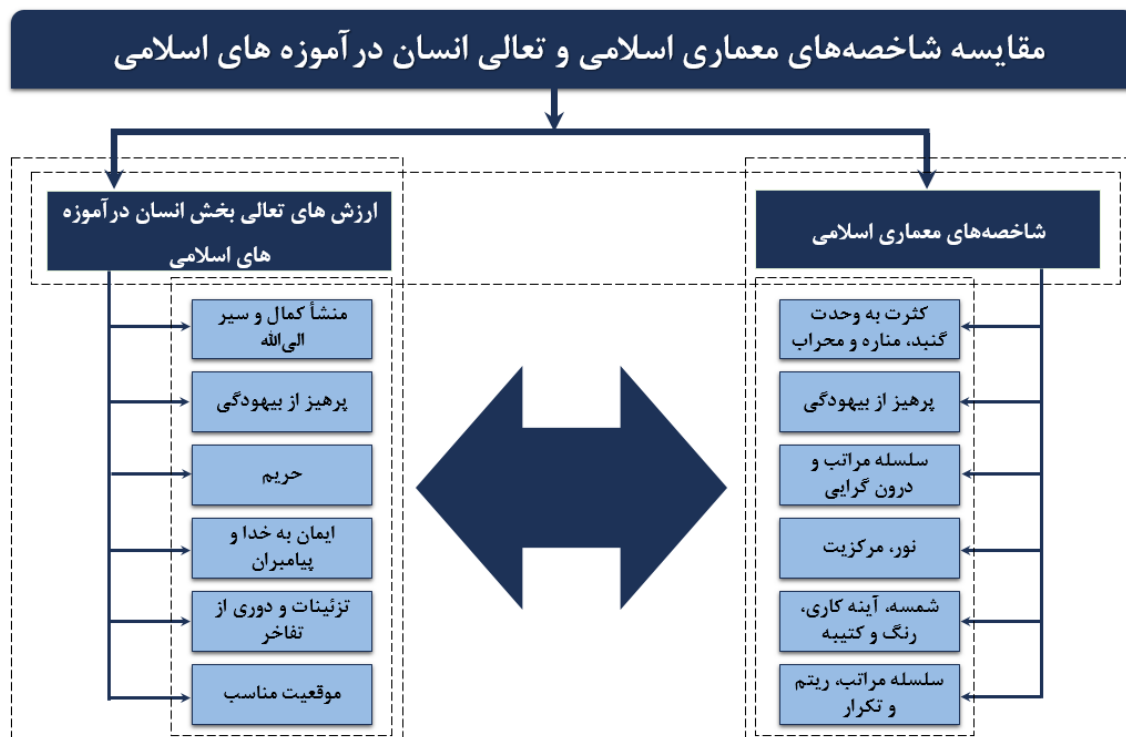
نمودار ۷- شاخصه‌های معماری اسلامی و ارزش‌های تعالی‌بخش انسان، مأخذ: نگارندگان

حال با توجه به شاخصه‌ها، مفاهیم و اصولی که موارد اشاره قرار گرفت به بررسی شاخصه‌های معماری که بر تعالی انسان تأثیر دارد، پرداخته می‌پردازیم.

با مقایسه شاخصه‌های معماری اسلامی و تعالی انسان در آموزه‌های اسلامی می‌توان این شاخصه‌ها را در شش بخش تقسیم‌بندی شوند؛ دسته اول، شاخصه کثرت به وحدت، گنبد، مناره و محراب در شاخصه‌های معماری اسلامی است که منشأ کمال و سیر الی الله به تعالی انسان می‌انجامد؛

دسته دوم، شاخصه پرهیز از بیهودگی، هم در شاخصه‌های معماری اسلامی و هم در تعالی انسان تأکید شده است؛ دسته سوم، شاخصه‌های سلسله‌مراتب و درون‌گرایی در شاخصه‌های معماری اسلامی که نشأت گرفته از حریم در آموزه‌های اسلامی است؛ دسته چهارم، شاخصه مرکزیت و حرکت‌های معمارانه با نور در شاخصه‌های معماری اسلامی که منشأ آن را در ایمان به خدا و پیامبران و نیت بنیان گذاران بناها می‌توان مشاهده و به تقویت ایمان استفاده‌کنندگان می‌انجامد؛

دسته پنجم، شاخصه تزئینات معماری اسلامی مانند شمشه، آینه‌کاری، کتیبه‌ها و بازی معمارانه با رنگ‌ها را در آموزه‌های اسلامی می‌توان در تزئینات و دوری از فخرفروشی بیان نمود؛ دسته ششم، شاخصه‌های سلسله‌مراتب، ریتم و تکرار در شاخصه‌های معماری اسلامی را در موقعیت مناسب قرارگیری ساختمان در تعالی انسان مشاهده نمود.

نمودار ۸: مقایسه شاخصه‌های معماری اسلامی و تعالی انسان در آموزه های اسلامی، مأخذ: نگارندگان

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در مطالعه حاضر فرم‌های رضایت نامه آگاهانه توسط تمامی آزمودنی‌ها تکمیل شد.

حامی مالی

هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تامین شد.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

منابع

- افرادى، کاظم؛ امین‌زاده، بهناز (۱۳۹۶). تحلیلی بر استفاده از منابع دینی در تحقیقات حوزه شهرسازی اسلامی. *مطالعات شهر ایرانی اسلامی*، ۸ (۲۹)، ۲۰-۵.
- انصاریان، حسین (۱۳۹۳). *ترجمه قرآن کریم*، سازمان دارالقرآن کریم، نشر تلاوت.
- ایمان‌طلب، حامد؛ گرامی، سمیه (۱۳۹۱). نسبت معنا و شکل، تطابق اندیشه معماری مسجد و فرم شناسی نماز. *مطالعات هنر اسلامی*، ۸ (۱۶)، ۷۷-۸۸.
- به‌پور، زهرا (۱۳۹۲). بررسی زمینه‌های تعالی و رشد انسان و نسبت آن با معماری اسلامی، همایش ملی تربیت فرهنگی و مدیریت سبک زندگی پهلوان‌پور، رسول؛ سهیلی، جمال‌الدین؛ خاک‌زند، مهدی (۱۳۹۸). بررسی تأثیر مولفه‌های ادراک حسی متأثر از آیات الهی بر افزایش میزان رضایت مندی از مساجد محله‌ای (نمونه موردی: مقایسه مساجد جوادالائمه و هفت درب قزوین). *نقش جهان*، ۹ (۳)، ۲۱۷-۲۳۲.
- توکلی، عبدالله (۱۳۹۰). سنجش فساد اداری درآمدی بر تبیین الزامات روش‌شناختی طراحی شاخص ملی. *فصلنامه علمی پژوهشی روش‌شناسی علوم انسانی*، ۱۷ (۶۹)، ۱۹۳-۲۱۶.

نیک‌زاده، حمید و سینائی، بهداد. (۱۴۰۲). تأثیرات شاخصه‌های معماری اسلامی بر ارزش‌های تعالی‌بخش انسان. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۵ (۳)، ۲۱-۳۳.

- چرخچیان، مریم (۱۳۹۸). تداعی‌های ذهنی در شناخت شاخصه‌های معماری اسلامی. *مطالعات هنر اسلامی*، ۱۵ (۳۵)، ۷۰-۹۸.
- حاجی قاسمی، کامبیز (۱۳۹۱). شاخصه‌های معماری اسلامی ایران. *نشریه صفا*، ۸۰: ۵-۱۸.
- حجازی، مهرداد؛ مهدی‌زاده‌سراج، فاطمه (۱۳۹۳). رابطه معنا، زیبایی، شکل و سازه در معماری دوران اسلامی. *پژوهش‌های معماری اسلامی*، ۱ (۲)، ۲۲-۷.
- حسین‌پور، رضا؛ بلالی‌اسکویی، آریتا؛ کی‌نژاد، محمدعلی (۱۳۹۷). ارزیابی مفاهیم اسلامی طراحی مسکن، با هدف بازآفرینی در مسکن معاصر. *پژوهش‌های معماری اسلامی*، ۶ (۳)، ۲۱-۴۹.
- خسروجردی، نرجس؛ محمودی، مسعود (۱۳۹۳). مسجد و باززنده سازی معانی، مفاهیم و نمادهای ایرانی-اسلامی. *مجموعه مقالات همایش ملی معماری، شهرسازی و توسعه پایدار با محوریت خوانش هویت ایرانی-اسلامی*، مشهد.
- دامیار، سجاد (۱۳۹۳). رابطه وجوه ادراکی انسان با عوامل هویت‌بخش در معماری. *مسکن و محیط روستا*، ۳۳ (۱۴۶)، ۹۱-۱۰۶.
- دلاور، علی (۱۳۸۸). روش‌شناسی کیفی. *فصلنامه راهبرد*، ۱۸ (۱)، ۳۰۷-۳۲۹.
- دیباچی، سیدمحمدعلی؛ جانعلی‌زاده، راضیه (۱۳۹۷). بررسی تقابل وحدت و کثرت در نظریه تشکیک ملاصدرا. *پژوهش‌های فلسفی - کلامی*، ۲۰ (۱)، ۲۰-۱.
- ریسی، محمدمنان (۱۳۹۸). تحلیل ارجحیت الگوهای درونگرا در معماری ابنیه مسکونی با استناد به ادبیات قرآنی. *معماری و شهرسازی آرمان‌شهر*، ۱۲ (۲۷)، ۷۷-۸۵.
- رئسی، محمدمنان (۱۳۹۶). تحلیل مکان‌یابی ریزفضاهای مسکن معاصر ایرانی مبتنی بر سبک زندگی اسلامی. *معماری و شهرسازی ایران*، ۱۳، ۱۳-۱۲۳.
- رئسی محمدمنان؛ ثمره شاه‌پسند، سینا (۱۳۹۶). تبیین رنگ‌های متناسب با ریزفضاهای مسکونی بر پایه آموزه‌های اسلامی. *نقش جهان*، ۷ (۱)، ۳۷-۴۸.
- رئسی، محمدمنان؛ نقره‌کار، عبدالحمید (۱۳۹۷). معناشناسی در آثار معماری از منظر اسلامی. *نقش جهان*، ۸ (۴): ۲۵۹-۲۶۶.
- رئسی، محمدمنان؛ و نقره‌کار، عبدالحمید (۱۳۹۴). هستی‌شناسی معنا در آثار معماری. *هویت شهر*، ۹ (۲۴): ۵-۱۶.
- طیب‌زاده، راضیه؛ حمزه‌نژاد، مهدی (۱۳۹۷). مدل‌سازی معنایی در ساختار شهر و دیدگاه‌های اسلامی درباره آن. *مطالعات شهر ایرانی اسلامی*، ۸ (۳۲)، ۴۳-۶۰.
- عزیزمقدم، محمدمین؛ هاشمی طغرجردی، سیدمجید (۱۴۰۱). معماری به‌مثابه فرهنگ؛ تحلیلی بر کاراکتر زاویه بصری در تطبیق‌پذیری فرهنگ و معماری فضاهای بینابین. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۴ (۲)، ۱۳۰-۱۵۴.
- عسگری، اباصلت؛ فرازمهر، پریسا (۱۳۹۴). *تحلیل و بررسی تأثیرات متقابل معماری و جهان بینی اسلامی و آسیب‌های تربیتی معماری مخرب*. کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری.
- علوی‌وفا، سعید (۱۳۹۰). رقابت‌پذیری جهانی (مفاهیم، شاخص‌ها، نحوه محاسبه و جایگاه ایران). *مجله تدبیر*، ۲۲ (۲۳۶)، ۳۲-۴۲.
- علیزاده بیرجندی، زهرا (۱۳۹۰). تحلیل نشانه‌شناسی صورت و معنا در معماری مساجد. *فصلنامه ادبیات و هنر دینی*، ۲ (۲)، ۱۲-۲۴.
- فرشچیان، امیرحسین؛ حمیدی‌بگه‌جان، آریتا (۱۳۹۷). انطباق معماری ظاهری و باطنی، کنفرانس عمران. معماری و شهرسازی کشورهای جهان اسلام، تبریز.
- فرشیدنیک، فرزانه؛ افهمی، رضا؛ آیت‌اللهی، حبیب‌الله (۱۳۸۸). نشانه‌شناسی قالی محرابی: بازتاب معماری مسجد در نقش فرش. *فصلنامه علمی انجمن فرش ایران*، ۴، ۹-۲۵.
- قاسمی، کیمیا؛ حمزه‌نژاد، مهدی؛ مشکینی، ابوالفضل (۱۳۹۸). ارایه الگوی برنامه‌ریزی کالبدی شهر ایرانی اسلامی برای پاسخ به نیازهای انسان از منظر اسلام. *نقش جهان*، ۹ (۳)، ۱۷۷-۱۹۰.
- قرچان‌لو، حسین (۱۳۸۰). *جغرافیای کشورهای اسلامی (۱)*. تهران: انتشارات سمت.
- قره‌بگلو مینو؛ نژادابراهیمی احد؛ جاویدمهر، ملیحه (۱۳۹۶). شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های تأثیرگذار بر محیط پاسخ‌ده در محلات از منظر جهان‌بینی اسلامی. *نقش جهان*، ۷ (۱)، ۲۱-۳۶.
- قریشی بنایی، علی‌اکبر (۱۴۱۲، ق). *قاموس قرآن*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- کامیار، مریم؛ تقوایی، علی‌اکبر؛ خزاعی رضا (۱۳۹۶). بازآفرینی اندیشه اسلامی در دگرگونی مسکن تهران. *نقش جهان*، ۷ (۱)، ۱۳-۲۰.
- کریم‌زاده، رحمت‌اله؛ اکبریان، رضا (۱۳۸۹). بررسی دیدگاه علامه طباطبایی در باب علم. جستارهایی در فلسفه و کلام - *مطالعات اسلامی*، ۴۲ (۲/۸۵)، ۱۹۷-۲۲۰.
- محقق، محمدحسن (۱۳۶۲). *جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام*. مترجم عباس قوچانی، بیروت: داراحیاء التراث العربی.

- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۱)، *پرسش‌ها و پاسخ‌ها*. جلد سوم، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (رحمه‌الله). مظفر، فرهنگ؛ نقره‌کار، عبدالحمید؛ حمزه‌نژاد، مهدی؛ معین‌مهر، صدیقه (۱۳۹۶). *معناشناسی حیات و سرزندگی در آموزه‌های اسلامی و بررسی تاثیر آن در محله*. پژوهش‌های معماری اسلامی، ۵ (۱)، ۳۲-۱۸.
- معینی، امیرحسین؛ ذوالفقارزاده، حسن (۱۳۹۶)، *بررسی اصول و مبانی ریتم و تکرار، جایگاه و نقش آن در هنر و معماری اسلامی*. پنجمین کنگره بین‌المللی عمران، معماری و توسعه شهری، تهران.
- نوری‌نژاد، سمیه (۱۳۹۱). *نسیم روحبخش معماری ایران بر کالبد معماری هند پس از اسلام*. پژوهشنامه فرهنگی هرمزگان، ۲ (۴)، ۱۴۲-۱۵۷.
- هاشم‌زاده، معصوم؛ آراسته، حمیدرضا؛ عباسیان، حسین؛ زین‌آبادی، حسن‌رضا (۱۳۹۸). *ارائه الگوی تعالی سازمانی بر پایه قرآن کریم*. *مطالعات مدیریت انتظامی*، ۱۴ (۳)، ۳۸۷-۴۰۵.
- باران، علی؛ بهرو، حسین (۱۳۹۶). *تاثیر فرهنگ و اخلاق اسلامی بر مسکن و کالبد فضایی خانه‌ها (نمونه موردی: خانه‌های عصر قاجار در شهر اردبیل)*. *پژوهش‌های معماری اسلامی*، ۵ (۲)، ۹۱-۱۰۷.

References

- Pope, C. & Mays, N. (2006). *Qualitative methods in health research*. In C. Pope & N. Mays (Eds.), *Qualitative research in health care* (pp. 1-11). Blackwell Publishing; BMJ Books. <https://doi.org/10.1002/9780470750841.ch1>